

A kiküldött bírálóbizottság (Kardos László levelező tag, Weber Antal az irodalomtudomány kandidátusa, Bán Imre az irodalomtudomány kandidátusa, Nemeskürty István az irodalomtudomány kandidátusa, Tompa József a nyelvészeti tudományok kandidátusa) megállapította, hogy „... a jelölt a szokatlanul nagyméretű feladatot példás szorgalommal, gondos munkával oldotta meg, illetve igyekezett megoldani. Nagyterjedelmű tanulmánya a becületés kutatásnak, a tárgy áttekintésének, a részletekben való járatosságnak meggyőző jegeit mutatja. Ezzel szemben a bizottságnak meg kellett állapítania azt is, hogy azok a kritikai észrevételek, melyeket a dolgozattal kapcsolatban az opponensek és felszólalók tettek, túlnyomó részben teljességgel jogosultak voltak. Ezeknek az észrevételeknek a jogosultságát a jelölt tárgyilagos válaszában maga is elismerte. Minthogy az opponensi véleményekben és felszólalásokban megállapított hiányosságok és hibák eléggé nagyszámúak, a bírálóbizottság helyesnek tartja, ha a jelölt a hiányokat pótolja, a hibákat kijavítja és a dolgozatát újból benyújtja a bizottságnak.

A bizottság fülöslegesnek tartja újabb nyilvános vita megrendezését, és a megújítandó dolgozatról saját kebelében kíván a végleges elfogadás dolgában javaslatot tenni.

A bizottság határozatát 3 : 2 szavazatarányban hozta meg (2 szavazó az azonnali elfogadás mellett volt).”

Az MTA I. Osztályának Szakbizottsága — Bán Imrének és Tóth Dezsőnek az átdolgozott kandidátusi értekezésről adott véleményét figyelembe véve — úgy határozott, hogy a Tudományos Minősítő Bizottságnak javasolja Kovács Győző részére a kandidátusi fokozat odaítélését.

A vitát összefoglalta:

Weber Antal

a Bizottság titkára

HALMOS ISTVÁN: „A ZENE KÉRSEMLYÉNEN” C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA (1960. JÚNIUS 24.)

A bírálóbizottság elnöke: Kodály Zoltán; titkára: Maróthy János; tagjai: Bartha Dénes, Dégh Linda, Járdányi Pál, Szabolesi Bence, Tálasi István.

Vargyas Lajos opponensi véleménye:

Halmos István dolgozata, sorrendben a harmadik zenei falumonográfia, a Magyar Népzene Tára fontos kiegészítése: míg az utóbbi a népzene egészéről ad képet, az előbbi, mintegy mélyfúrás-ként, egy kis egység részletes képét adja.

Halmos munkájának újdonsága a következőkben áll: „Az előző tanulmányok elsősorban zenei jellegével szemben Halmos inkább a néprajzelméleti és társadalmi kérdésekre helyezi a fősúlyt... , másrészt bizonyos fokig Járdányit követve, de más módon nem annyira a zenei élet jelenségeit foglalja össze tanulmányában, hanem többet akar nyújtani magáról az anyagról szövegében is, dallampéldáiban is”; ezen túl, még sok részlet-újdonságot is találunk művében.

8 fejezete közül 4 („Daltanulás”; „Éneklési alkalmak”; „Variálás”; „Kérszemlyén és népe”) tematikailag azonos a korábbi monográfiák fejezeteivel.

„Újításnak számít viszont, hogy külön fejezet szól a dallamkészletről — ez azonban Járdányi egész tanulmányának tulajdonképpeni tárgya, s e fejezetben lényegében őt követi — újítás továbbá a 'Dallam-szöveg viszonya' mint külön fejezet, valamint a teljesen új 'Zenei arcképek' c. fejezet, amely rövid egyéniség-bemutatókat tartalmaz.”

„A variálás nálam teljesen a változtatás okainak, helyzeteinek és lefo-lyásának vizsgálata a valóságos életben; Halmosnál a létrejött variációk tipológiája és elemzése az anyagban. Az előbbi . . . nagyrészt lezárult az első munkával . . . Halmos elemzéseivel viszont eddig nálunk még elvégzetlen feladatot oldott meg. Ilyen részletes áttekintése a variációs gyakorlatnak és lehetőségeknek eddig csak Wiora cikkében valósult meg . . . Annak azonban az egész német dallampublikáció szolgáltatta anyagát, míg Halmosénak egy falu, sőt sok esetben egy-egy ember variációi egy szűk időközön belül.” „Így ennek a vizsgálatnak sokkal nagyobb elméleti értéke van.”

A dallam-szöveg viszonyát illetően Halmos „olyan új jelenségre bukkant, amely a többi faluvizsgálattal és eddigi tapasztalatainkkal ellenkezik: hogy nem ismerik a tudatos ráhúzást új dallamokra vagy új szövegekre.”

Halmos adatközlőinél ugyanúgy „hang” a dallam neve, mint az ország nagy részében. Erről nyelvészeink sem tudtak; a szó valószínűleg a kaukázusi nyelvekből ered. A tanulság az, hogy „jobban meg kellene figyelniük a nép kísérleteit zenei fogalmainak kifejezésére”.

Érdekes, hogy városi zeneanyag „elsőkézből” nem jut a kéréslyeniekhez. Úgy látszik, e falu helyzete még a nyelvhatár-széli Áj-énál is sokkal félre-esebb. Erre vall az is, hogy általában kevés az új dal. „Viszont polgárabb, újabb vonás, hogy az éneklési alkalmak megfogyatkoztak.”

„Ennek a résznek erősen társadalmi-néprajzi jellege az erőssége. Vannak azonban nem eléggé meggyőző részei is. Így pl. szembeállítja a falusi szórakozási alkalmakat a városiakkal, és hosszú, spekulatív párhuzamban kísérli meg ezeknek az alkalmaknak 'közösségi' jellegét megállapítani, valamint jelentőségét a hagyományos kultúra számára. Nehézkessé teszi azonban fejtegetéseit, hogy nem nevezi meg, mit ért városi alkalmak alatt, és milyen szerepet tulajdonít nekik a kultúra alakulásában.”

A „Zenei arcképek” fejezetben elsősorban a hazai mesekutatás példáját követi a szerző. Ez helyes, de kár, hogy kevésbé hangsúlyozza az illetők szerepét a közösségben, hogy a falu mit fogadott el tőlük, s mit nem. A „tapasztalati” anyag mellett nem nélkülözhetjük a tanulságok levonását.

A zárófejezet: „Kéréslyén és népe” jól és meggyőzően sikerült.

Halmos munkájának másik oldala maga a népzenei anyagközlés. Rendszerezése Járdányi nyomán a népdalszerűségtől halad a népdalszerűtlenség felé. A rendszerezés örök problémája azonban a kritériumok állandó változása, a kivételek és átmenetek sokasága. Ezt maga Halmos is világosan látja. „Kérdés azonban, mi helyesebb: bölcsen látva a nehézségeket, belemenni egy problematikus megoldásba, vagy bölcsen meg sem próbálkozni vele? Magam az utóbbi álláspontot választottam . . .”

„Előnye Halmos könyvének az is, hogy lényegesen több dallamot közöl, mint elődei, s a példák nemcsak a szöveget illusztrálják, hanem a dallamkincs jellemző darabjait is be akarják mutatni. Igen örövendetes újítása az is, hogy a variáns-eltéréseket a legtöbb dalnál partitúra-szerűen egymás alá helyezve közli . . . Kár viszont, hogy a dallamanyagot nem az általa felállított kategóriák szerint csoportosítva adja.”

Az opponens ezután az eddigi három falumonográfia (Áj, Kide, Kérsemlyén) tanulságai alapján rajzolja meg Kérsemlyén helyét a többiek közt, majd így összegezi véleményét:

„Halmos feladatát jól oldotta meg. 800 dallam összegyűjtésével, a zenei jelenségek pontos megfigyelésével értékes dokumentum-anyagot hordott össze a tudomány számára. A feldolgozás pedig értelmes, körültekintő, a néprajzi problémák ismeretében mindig elméleti tanulságokra törekvő tanulmány. Megírása is intelligens, helyenként élvezetes is, egyes részekről eltekintve. Ezek közé tartozik az éneklési alkalmakról szóló fejezet egyik fele, amely spekulatív és túlrészletező . . . Máshol meg az ellenkező végletet érinti, s túl líraivá válik, mint befejező soraiban. Egészében azonban gondosan és okosan megírt munka. — Mindezek alapján a kandidátusi fokozat elnyerésére alkalmasnak találok és elfogadásra ajánlom.”

Mango János opponensi véleménye:

Halmos István munkájának tartalmi és módszertani vonatkozásaiban Vargyas és Járdányi példáját követi. Az ilyen falumonográfiákra különösen azért van szükség, hogy fölismerjük egyrészt parasztságunk zenei életének és változásának egy adott közösségre jellemző konkrét jelenségeit, másrészt azokat a gazdasági-társadalmi erőket, amelyek végső soron a falu zenei életét is meghatározzák.

„A tanulmány egyik pozitív vonása éppen az, hogy Kérsemlyén zenei életének vizsgálatában a társadalmi kérdések is felszínre kerülnek. Bár a szerző ezen a téren nyújt a legkevesebbet, törekvését mégis méltányolnunk kell, már azért is, mert a követésre méltó példák terén sem a hazai, sem a külföldi szakirodalomban nem vagyunk gazdagok.” Halmos bevezetője ugyan fölveti az ilyen monográfiák által nyújtott lehetőséget az egyén és közösség, a különböző társadalmi rétegekben ható pszichikai tényezők vizsgálatához, de a tanulmányban itt-ott adott ilyen válaszai nem összefüggőek és általánosabb tanulságok levonására sem alkalmasak.

Halmos nem akar elébe vágni a kutatásnak abban, hogy mennyiben közösség a falu a zenei művelődésben. Azt hisszük, hogy e kérdés nem vitatható. „Igaz, hogy a népi műveltség különböző területein bőven találunk példákat arra, hogy az egyes adatközlők ismeretanyagának mennyisége és minősége között milyen jelentős eltérések vannak, de ugyanakkor mindig erőteljesen kidomborodnak a kisebb vagy nagyobb közösségekre jellemző hasonló, vagy azonos vonások is.” Ha a kapitalizálódó falu életében az egyre erőteljesebb társadalmi rétegződéssel, a falun kívüli munkaalkalmakkal a környezet-hatás jelentősen kibővült is és egyre több lehetősége volt is annak, hogy az egyénben a közösségiétől eltérő izlésbeli vonások alakuljanak ki, „a zenei művelődésben a falut, mint közösséget általában el kell fogadnunk.”

Figyelemre méltó Halmos megállapítása, hogy az adatközlők elsősorban a falun kívüli daltanulási alkalmakra emlékeznek, amelyekhez a zenein kívül egyéb élmények is járultak. De itt a szerző rámutathatott volna a műveltség nivellálódásának konkrét példáira is, ha megvizsgálja, milyen történeti, társadalmi, gazdasági előzményei, okai voltak a szomszédos községekkel való érintkezéseknek.

A szerző utal ugyan arra, hogy a daltanulás „másik csoportja a széles értelemben felfogott társadalmi különbségek, tehát rétegek, csoportok . . .”, arról azonban nem szól, hogy a falu parasztságának rétegződése együttjárt-e és milyen mértékben a repertoár vagy éppen a funkció különbözőségével, a

daltanulás, a dalolási alkalmak, általában a zenei élet különféle mozzanatainak eltéréseivel.

Tény, hogy — Halmos szavaival — „a belenövés során sajátítják el a falu dalkincsének nagy summáját”. De ez nem jelent maradéktalan átvételt, és itt éppen a szelektáló tendenciák jellegét és okait kellene megvizsgálni.

Az éneklési alkalmakról szóló fejezetben sok új, alapos vizsgálatra épült megállapítást találunk, de zavaróan hatnak a nem egészen kifejtett, nem egészen világosan megfogalmazott gondolatok. A fiatalabb legények közösségének „heterogén”, „erősebb egyéniségeket nélkülöző” jellegéről, vagy a munka intenzitásának az utóbbi 40 évben történt növekedéséről elhangzó bizonytalan megfogalmazású mondatokból nem látjuk világosan sem a közösségi alkalmak csökkenésének okát, sem pedig „a mai csendes falukép” helyi okait.

„Halmos Istvánnak — véleményünk szerint — még elmélyültebb vizsgálódásokat kellett volna végeznie ahhoz, hogy megállapításait világosabbá tegye és kellőképpen alátámassza. Ha mélyrehatóbban vizsgálta volna a falu gazdasági helyzetének, életkörülményeinek, társadalmának változását, bizonyára világosabb lett volna az a kép, amelynek megrajzolására ebben a fejezetben kísérletet tett és világosabban megfogalmazhatta volna, hogy itt nem a hagyomány megtartásáról, vagy elvetéséről van szó, hanem a változásnak olyan fázisairól, amelyek a falu közösségében új viszonylatokat teremtenek. Ezek az új viszonylatok pedig szükségszerűen új közösségi alkalmakat is hoznak létre, igen gyakran új formákkal és még inkább új tartalommal. Az alkalmak tehát társadalmi szükségletként jelentkeznek még a dalolásban is és nem azért teremtődnek meg, mert az emberek énekelnek.”

A dallamkészlet körütekintő csoportosítása a hibaforrások mellett is jól érzékelteti a parasztság közt élő, rendkívül sokrétű dallamanyagot.

A „Variálás, variánsok” fejezet a dal életének egyik legizgalmasabb kérdését tárgyalja, példák sokaságával.

Halmos ellentmondást lát abban, hogy egyrészt szövegeket több daltamra énekelnek, másrészt minden egyes dallamközlő ragaszkodik ahhoz, hogy a szöveghez csak az általa adott dallam tartozik. De ez csak vélt ellentmondás, mert akár Kérsemlyénben, akár másutt, „egy-egy dallam alkalmazása több szövegre, vagy megfordítva, nem előre megfontolt, a szó igazi értelmében vett tudatos jelenség, hanem az emlékezésből táplálkozó éneklési gyakorlat, a spontaneitás, az énekelt szöveggel összefüggő érzelmi motívumok velejárója.”

A „Zenei arcképek” még teljesebbek lehettek volna. Így arra is következtethetnénk, hogy az énekes társadalmi helyzete, foglalkozása, eddigi életkörülményei stb. hogyan befolyásolták az énekléshez való viszonyát. Itt még konkrétum példákkal lehetett volna igazolni, hogy a város zenei anyaga „elsőkézből” miért nem jutott el hozzájuk (mozi, rádió, színház útján), holott másutt igen sok elfelejtett, vagy addig ismeretlen népdalt a rádió terjesztett el, tett szinte divatossá.

A záró fejezetben találóak a lakosság egész magatartására, gondolkodására vonatkozó megállapítások. De Halmos Kérsemlyénben „1955 februárjától 1958 januárjáig négy alkalommal, több mint három hónapot töltött. Tehát gyűjtéseit már abban az időben végezte, amikor a felszabadulás óta eltelt esztendő eredményeinek többé-kevésbé már Kérsemlyén községben is meg kellett mutatkoznia. Éppen ezért ennek az időszaknak a jellemzését hiányolnunk kell. Nemesak azért, mert a faluról ennek az időszaknak a mellőzésével megrajzolt kép hiányos, hanem azért is, mert éppen azoknak az éveknak az álla-

potát hanyagolta el, azoknak az éveknek gazdasági és kulturális helyzetét, viszonyait nem mérte fel, amelyeknek a körülményei között gyűjtéseit végezte s ezek alapján megállapításait tette. Így voltaképpen értekezésében olyan adatokkal, megállapításokkal találkozunk, amelyeket már nem minden esetben és nem teljes mértékben támaszthatnak alá azok a tények, amelyeket Kérsemlyénről és népéről az előbbi viszonyokra vonatkoztatva elmondott." Így az sem bizonyos, hogy megállapításai a gyűjtés idejére, vagy a felszabadulással lezárt állapotra vonatkoznak-e.

A hiányosságai ellenére sok új adatot, megállapítást tartalmazó értekezés a magyar népzene kutatásban kétségtelenül előrelépést jelent és a szerző további munkájában még jelentősebb eredményeket ígér. Ezért „a kandidátusi fokozat elnyerésére alkalmasnak találom és elfogadásra javaslom”.

Halmos István válasza:

Vargyas Lajosnak munkám falusi és városi szórakozási alkalmakat szembeállító részletére vonatkozó kritikájával teljesen egyetértek. „Dolgozatomnak ez az egyetlen része, amely nem módszeresen gyűjtött adatokon épül, hanem csak, mint városi embernek mindennapos városi tapasztalataim.” „A városi és falusi zeneélet összehasonlítása csakis az utóbbi szociografikus-néprajzi feldolgozása után következhet.”

Manga János opponensi véleményéhez, az egyéniség és közösség viszonyát illetően azért tartózkodtam az idő előtti megállapításoktól, mert e témához még hiányzik az alapvető statisztikai feldolgozás. „Ismét össze kell gyűjtenünk egy falu zenei anyagát és sorravnunk a falu zenei képességekkel megáldott néhány tucat tagját és egész családokat s először így, statisztikailag csinálnunk rendet. S azután összevetnünk a művészkedés és előadás más ágaival, ahol már hasonló rendet csináltak. Így kiderülhet, kik és milyen értékben hordozzák a falu dallamkincsét; hogyan kell értelmeznünk az általános és egyedi viszonyát a műdalok és a régi népzenei anyag kapcsolatában: melyik tipikusabb részese a falusi zenei műveltségnek, a kihalt régi népzene, vagy a nagy áradású, de labilis műzene stb. Ez a téma egy másik monográfia tárgya lehetne.

Ugyancsak Manga a zárófejezetből hiányolja az 1945-től napjainkig terjedő időszak társadalmi életének leírását. „Ez a fejezet nem önálló szociográfia. Csupán az előző fejezetekben megismert zenei anyag és zenei élet létrejöttének gazdasági, társadalmi és pszichikai magyarázatául szolgál. Arról és annyit írtam, amennyit és amit az előző fejezetek megkívántak. Ha valaki ennél nagyobb igényt támaszt vele szemben, egy sor hiányosságra lel. Ilyen megfontolások alapján azt gondolom, hogy nincs Kérsemlyénben olyan zenei jelenség, amely a „Kérsemlyén és népe” c. fejezetben leírt társadalomból nem magyarázható meg. Vajon tényleg bizonytalanságot hagy maga után dolgozatom az adatok időbeli értelmezésében? Azt hiszem, nem. Ezeket a jelenségeket 1955 és 1958 között írtam le. Elképzelhetetlen, hogy 'a felszabadulással lezárt közösség helyzetére' vonatkozzék. Természetesen ezek a mostani helyzetre vonatkoznak, a fölmérés idejére. Ilyen ma Kérsemlyén zenei élete. Ami talán zavaró lehetne, az egy más dolog, nevezetesen ennek a mai helyzetnek a magyarázata, oka, eredete. Ez valóban nem a szocialista társadalomban keresendő. Ezért nem írtam róla. Kérsemlyén és népe most küzd társadalmi haladásáért. Zenei művelődésük ma még teljesen paraszti. Később fognak megmutatkozni benne a gazdasági és társadalmi életükben végbemenő alapvető változások.”

A bírálóbizottság határozata:

„A bizottság a dolgozatot pozitív érdemei alapján, egyhangúlag elfogadja, és egyhangúlag javasolja a TMB-nak az 'irodalomtudományok (néprajztudomány) kandidátusa' fokozat odaitélését Halmos Istvánnak.

A bizottság egyben felhívja Halmos Istvánt, hogy az opponensek bírálatát vegye figyelembe további tudományos munkájában, különös tekintettel a modern társadalomkutatás eredményeire és a magyar faluban ma végbemenő változásokra.”

A vitát összefoglalta:

Maróthy János
a Bizottság titkára

PIRNÁT ANTAL: „AZ ERDÉLYI SZENTHÁROMSÁGTAGADÓK
IDEOLÓGIÁJA AZ 1570-ES ÉVEKBEN” C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK
VITÁJA

Pirnát Antal kandidátusi értekezése a XVI. századi irodalmunk történetének igen fontos fejezetét dolgozta fel, mégpedig az erdélyi szentháromságtagadók ideológiájának kibontakozását. Bár a népszerűen unitáriusnak nevezett vallásnak — lévén Magyarországon, különösen pedig Erdélyben világviszonylatban a legjobban elterjedve, — aránylag igen nagy irodalma van: éppen a kezdeti évekről tudunk mégis a legkevesebbet. Ezeket a kezdeteket vizsgálja Pirnát, mégpedig nemcsak az addig összegyűjtött anyag ismeretében és azt rendszerezve, hanem teljesen feltáratlan forrásokat is publikálva. Pirnát erdélyi tanulmányútja során olyan jelentős és eddig teljesen ismeretlen adatokat talált, amelyek új megvilágításba helyezik az unitarizmus kezdetének történetét. Éppen ezért azonban a munka sok tekintetben megelégszik ennek az újonnan feltárt anyagnak kritikus közlésével, de nem tekint eléggé a kor és a társadalom viszonyaiba, a történelmi előzményekbe.

Bán Imre opponensi véleményében hangsúlyozza, hogy Pirnát Antal dolgozata újabbskori történetírásunk és irodalomtörténetünk gyakorta vitatott, de lényegében soha meg nem oldott, az utóbbi évtizedekben pedig félremagyarázott kérdéséhez nyúl. Az antitrinitárius ideológiának megvilágítását Bán Imre a reformáció kora irodalmának egyik kulcskérdésének tartja. Kulcskérdés már csak azért is, mert számos fontos irodalmi emlékünknél sem érthető meg az unitárius ideológia alapos ismerete nélkül (Debreceni disputa, Balassi Menyhárt árultatása). De ezt követőleg mindjárt Bán Imre is leszögezi, hogy a kandidátusi értekezés nem oldott meg minden kérdést, sőt egyikét-másikát fel sem vetette. Pirnát Antal csupán e mozgalom második szakaszával foglalkozik. Bán Imre részben helyesli azt, hogy a szerző ilyen gondosan elhatárolta témáját, másrészt azonban kifogásolja, mert veszélyesnek tartja a túl szűken vett időbeli terjedelmet. Bán Imre rámutat opponensi véleményében, hogy bár Pirnát elgondolása: Sommer Jánosnak János Zsigmond felett mondott halotti beszéde a törökre támaszkodó sajátos erdélyi politika első megfogalmazása — igaz és helyes, viszont kimutatja, hogy Sommer gondolatmenete nem teljesen önálló, hanem — s ezt Pirnát nem fejtette ki világosan — Erasmus tanítását követi. Erasmus tehát közvetve hatott Erdély török felé tájékozódó politikájára. Kiválóan tartja Bán Imre a dolgozatnak azt a részét, amelyben Pirnát Paleologus Jakab működését vizsgálja. Kiváló már csak azért is, mert